

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2017 – Volume 26, Issue 3, pp. 28–49
<http://doi.org/10.18352/jsi.543>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Utrecht University of Applied Sciences,

Faculty of Society and Law, in cooperation with

Utrecht University Library Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a

Creative Commons Attribution-Noncommercial-No

Derivative Works 3.0 Netherlands License

Drs. Michael Kolen werkt als adviseur zorgethiek/

geestelijk verzorger bij Stichting Prisma, een organisatie die

ondersteuning biedt aan mensen met een verstandelijke

beperking. Hij is als PhD-student verbonden aan de

Universiteit voor Humanistiek in Utrecht.

Prof. dr. Frans Vosman is als hoogleraar zorgethiek

verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.

Dr. Guus Timmerman is gepromoveerd aan de Universiteit

van Tilburg en werkt als wetenschappelijk medewerker

voor de Stichting Presentie ten behoeve van de leerstoel

Presentie en Zorg.

Prof. dr. Andries Baart is emeritus-hoogleraar Presentie en

Zorg aan de Universiteit voor Humanistiek en als bijzonder

hoogleraar verbonden aan de North-West University in

Zuid-Afrika.

Correspondence to: Michael Kolen

E-mail: mkolen@prismanet.nl

Received: 15 May 2017

Accepted: 2 August 2017

Category: Research

ALLEDAAGSE OMGANG TUSSEN ZORGPROFESSIONALS EN ZORGONTVANGERS ALS VINDPLAATS VOOR GOEDE (LVB) ZORG

MICHAEL
KOLEN, FRANS
VOSMAN, GUUS
TIMMERMAN,
ANDRIES BAART

ABSTRACT

Day-to-day contact between care professionals and care recipients as a finding place for good MID care

The idea of good care for young people with a mild mental disability, who are often categorized as “difficult” (Teeuwen, 2012), is subject to dominant ethics from “outside”. The vision and mission

of organizations, the current social paradigm, scientific insights, methodologies, protocols and quality systems are all normatively loaded (Baart & Vosman, 2015) and bring with them notions of “desired effects”. In this research, we take a radically different perspective. We show how we can find what works well in the everyday routine. Our approach is so different from the usual approach, that different theories and methodology are required to demonstrate what we mean.

First of all, we consider care ethics as a perspective (Barnes, 2012; Gilligan, 1982; Laugier, 2014, 2016; Noddings, 1984; Tronto, 1993, 2013), and we follow Baart and Timmerman (2016) in the empirically grounded care ethics that we use. We argue for a variant of grounded theory, in which theory is used not as “an a priori or a posteriori explanation”, but in a heuristic manner (Vosman, Den Bakker & Weenink, 2016). When choosing theoretical concepts, it is important that the concepts chosen reveal where moral orientation arises in day-to-day contact within institutional contexts, such as “everyday life” (Dorfman, 2014), “concern” (Sayer, 2011), “emergent goods” (Laugier, 2014, 2016), and “forms of life” (Jaeggi, 2014). We have already discussed these concepts in a previous contribution to JSI (Kolen, Vosman & Timmerman, 2016b). This article reports on our empirical research. In addition to empirically grounded care ethics, we used institutional ethnography (DeVault, 2013; Proding & Turner, 2013; Smith, 2006) in our attempt to identify institutional influences and in doing so, we have developed an “underwater screen” that is able to identify such influences in observation reports (Kolen, Timmerman & Vosman, 2015, 2016a).

Between September 2011 and December 2012, we followed 19 young people with a mild intellectual disability (IQ 50–85) in their day-to-day contact with care professionals in the context of three different care organizations. Each of these young people was followed for the duration of one day. The observation reports were open-coded using tools such as the “underwater screen”. This gave us an initial impression of what is at stake for young people and for care givers in their day-to-day contact, and which institutional influences on everyday contact can be identified. We then developed a coding system. This was the first step towards understanding the dynamic that is present in day-to-day contact. In doing this, we viewed the actions of care givers, residents, and the institutional context in a praxeological manner, as doing, letting, and undergoing (Nicolini, 2012; Schmidt, 2012; Vosman *et al.*, 2016). The results of the coding system were processed in an extended data matrix (Miles, Huberman & Saldaña, 2013) in which the day-to-day contact between the three actors was described on the basis of scenes (Woo, Rennie & Poyntz, 2015) from the empirical material. We subsequently developed a “densified matrix” in order to identify characteristics that would make it possible to compare the scenes with each other. This resulted in three main characteristics: the actions of the resident, the

actions of the care giver, and the actions of the institutional context. These three characteristics of scenes are the three dimensions of the "characteristics space" (Lazarsfeld, 1937), in which we searched for a moral orientation that manifests itself in everyday contact. We did this by analysing a series of scenes, leading us to the concept of "attending to" (Kolen *et al.*, 2016b). This concept is based on Hannah Arendt's concept of power. She sees power as a space between actors in day-to-day contact, in which scope can be created to speak meaningfully and to let others speak meaningfully.

In order to bring the empirical insights and theoretical notions together and to lift them to a higher level, we used the metaphor (Semino & Demjén, 2017) of a football training session in which participants are taught to "play together". We use "game" to mean everyday contact, which is determined by the three players: the care giver, the resident, and the institutional context. "The playing field" is ordinariness itself. "The ball" stands for the issue, under which lies the concealed matter at stake. "Possession of the ball" means that the player who is in possession contributes to determining the moral orientation (the direction) of the game.

Using this metaphor of a football training session, we ultimately arrive at the description of a typology of day-to-day contact in which we distinguish three types. In the first type, which we call "broken game", the actors initiate moves primarily on the basis of their own intentions, but do not anticipate the moves of the other actors. The second type of day-to-day contact we call "regular game". In this variant, the game of everyday contact is played in accordance with the rules (the institutional context regards this as good care). We call the third type of day-to-day contact "new game". In all three variants of everyday contact, the three actors are attending to what is at stake for them.

Finally, we also ask how we can determine whether day-to-day contact in question is good. To answer this question, we take the German philosopher Rahel Jaeggi's (2014) theory of forms of life. Jaeggi does not start with external ideological norms or work on the basis of professional ethics, but takes the problem-solving capacity of day-to-day contact as her guiding principle. It is this dynamic of solution, the capacity to create a space in which problems do not disappear but where opportunities for dealing with these problems arise, that constitutes the assessment criterion.

Keywords

Empirically grounded care ethics, young people with a mild intellectual disability, day-to-day contact, moral orientation, life forms, concerns, emergent goods

SAMENVATTING

Alledaagse omgang tussen zorgprofessionals en zorgontvangers als vindplaats voor goede (LVB) zorg

In een zorgethisch georiënteerd, conceptueel en kwalitatief empirisch onderzoek naar de zorgpraktijk van professionals en jongeren met een licht verstandelijke beperking (lvb-jongeren) zijn we nagegaan hoe de alledaagse omgang tussen hen verloopt en welke morele oriëntaties daarbinnen werkzaam zijn. Die alledaagse omgang is geen "tussentijd", tijd tussen de momenten van echte zorg, therapie, behandeling, maar is juist vindplaats van goede zorg. We tonen aan hoe die alledaagse omgang doordrongen wordt van "institutioneel gewenste effecten" die van buiten komen. Ons punt is dat de omgang ook van binnenuit morele mogelijkheden in zich draagt om te ontdekken wat de jongere goed blijkt te doen. Om goed te kunnen waarnemen wat er aan de orde is, introduceren we een aantal theoretische concepten die daarbij helpen. Het blijkt dat de jongeren en hun begeleiders in de alledaagse omgang ruimte creëren, met elkaar een welbepaalde dynamiek aangaan en daarin ontdekken wat het goede is dat gedaan moet worden. De resultaten van ons onderzoek presenteren we in een typologie. Zo leggen we de alledaagse omgang in moreel opzicht open. De mogelijkheden worden zichtbaar die alledaagse omgang voor goede zorg biedt. Het zijn mogelijkheden die momenteel in de zorg nauwelijks worden onderkend. De morele oriëntaties blijken niet perse van buitenaf geïmporteerd te hoeven worden.

Trefwoorden

Empirisch gegronde zorgethiek, jongeren met een licht verstandelijke beperking, alledaagse omgang, morele oriëntatie, levensvormen, concerns, emergente goederen

INLEIDING

Het idee wat goede zorg is voor de vaak als "lastig" betitelde jongeren met een licht verstandelijke beperking (Nouwens & Van Geffen, 2010; Van Nieuwenhuijzen, 2012; Teeuwen, 2012), komt in de dominante ethiek van de zorg "van buiten". De visie en missie van organisaties, het geldende maatschappelijk paradigma, de wetenschappelijke inzichten, methodieken, protocollen en kwaliteitssystemen zijn normatief geladen en bevatten beelden van "gewenste effecten" (Baart & Vosman, 2015; VGN, 2017). Zo is het beleid van zorgorganisaties gericht op zelfredzaamheid van deze ze jongeren, conform de impliciete eisen die er maatschappelijk aan goed burgerschap worden

ALLEDAAGSE ONGANG TUSSEN ZORGPROFESSIONALS EN ZORGONTVANGERS

gesteld (Kolen & Vosman, 2016; Schuurman, 2014). Het probleem is echter dat lvb-jongeren niet aan deze eisen kunnen voldoen en derhalve maatschappelijk tussen wal en schip belanden.

In dit onderzoek hanteren we een radicaal ander perspectief. Wat goed is wordt niet van buiten bepaald, maar wordt ter plekke in de onderlinge dynamiek gevonden. Uitgangspunt daarbij is dat de professional alsook de lvb-jongeren zelf, weliswaar bekritiseerbare, maar competente morele actoren zijn, die heel goed in staat zijn naar voren te brengen wat er voor ieder van hen op het spel staat. In de onderlinge dynamiek – ook in relatie tot de institutionele context – komen zij morele oriëntatie op het spoor. Dit morele “savoir faire” blijkt weliswaar meerstemmig en contextgebonden, maar biedt in een bepaald opzicht “oplossingen” voor het omgaan met de spanning tussen enerzijds de maatschappelijke eisen en anderzijds wat er voor de betreffende jongeren en hun begeleiders op het spel staat. De alledaagse omgang blijkt daarmee mogelijkheden voor goede zorg in zich te dragen die in de dominante ethiek van de zorg nauwelijks worden gezien, laat staan ernstig genomen als een bron voor moreel weten.

Dit artikel is als volgt opgebouwd. Allereerst verantwoorden we het onderzoek en beschrijven we hoe we tot een typologie van de dynamiek van de alledaagse omgang zijn gekomen. Vervolgens verwoorden we de resultaten en conclusies.

VERANTWOORDING ONDERZOEK

Onze manier van kijken is dermate anders dat het om andersoortige theorieën en methodologie vraagt die zichtbaar kunnen maken wat we bedoelen. Allereerst hanteren we zorgethiek als perspectief (Barnes, 2012; Gilligan, 1982; Laugier, 2014, 2016; Noddings, 1984; Tronto, 1993, 2013). De zorgethiek legt niet de nadruk op zelfredzaamheid en individuele probleemoplossing, maar schenkt aandacht aan afhankelijkheid en kwetsbaarheid die ook het leven van lvb-jongeren vaak kenmerkt, heeft oog voor de complexiteit en ambivalentie van de praktijk van zorgverlening en bovenal toont hoe het goede in de zorgrelatie zelf naar voren kan komen (emergentie). Het door ons gehanteerd zorgethisch perspectief heeft bovendien aandacht voor alledaagsheid en de institutionele context (Barnes, 2012; Gilligan, 1982; Laugier, 2014, 2016; Noddings, 1984; Tronto, 1993, 2013).

Empirisch gegronde zorgethiek

Binnen de zorgethiek hanteren wij de empirisch gegronde zorgethiek zoals door Baart en Timmerman gekaderd (2016). Daarin wordt een variant van “grounded theory” voorgestaan.

Theoretische concepten worden binnen deze manier van empirisch onderzoek niet als “verklaring bij voorbaat of achteraf” ingezet, maar heuristisch. Dit betekent dat theoretische concepten als kijkinstrumenten worden gebruikt die ons helpen open te leggen wat er in het empirisch materiaal rondom morele oriëntatie aan de orde is (Lindemann, 2008). Op de eerste plaats zochten we naar een begrip van alledaagsheid waarmee we de gelaagdheid en meerzinnigheid konden waarnemen. Dat hebben we uiteindelijk gevonden in het werk van de fenomenoloog Eran Dorfman (2014) waarin het alledaagse in relatie tot de laatmoderne context wordt gethematiseerd. Op de tweede plaats bracht onze ethische benadering die het ethos als startpunt neemt, met zich mee dat we over wat voor mensen van belang is niet willen nadenken als een “waarde” die “gekozen” en “geïmplementeerd” wordt (Wils, 2005). Met het begrip “concern” van de socioloog Andrew Sayer (2011) vonden we een alternatief “kijkraam” dat zichtbaar maakt wat er voor zowel de lvb-jongeren als hun zorgprofessionals in de situatie zelf op het spel staat. Op de derde plaats hanteren we het concept “emergent goed”: wat goed blijkt te doen tussen in dit geval lvb jongere en zorgprofessional binnen de context van een zorgorganisatie (Laugier, 2014, 2016). Tot slot gebruiken het begrip levensvorm van de Duitse filosoof Rahel Jaeggi (2014). Dit helpt om over zorgpraktijken te denken als “ensemble van praktijken” die elkaar doorkruisen. Het maakt het mogelijk bovendien de morele oriëntatie die uit de alledaagse omgang naar voren komt te bekritisieren, in plaats van een praktijk aan een normatief concept te onderwerpen. Over de genoemde theoretische begrippen hebben we eerder in JSI gepubliceerd (Kolen *et al.*, 2016b).

Institutionele etnografie

Binnen de empirisch gegronde zorgethiek hebben we gebruik gemaakt van de institutionele etnografie (DeVault, 2013; Prodingen & Turner, 2013; Smith, 2006). Met behulp van deze onderzoeksbenadering hebben we een “onderwaterscherf” ontwikkeld waarmee institutionele invloeden in de alledaagse werkelijkheid konden worden geïdentificeerd. Dit analyse-instrument en de achterliggende institutionele etnografie zijn elders uitvoering beschreven (Kolen *et al.*, 2015, 2016a). Dit artikel focust op de ontwikkeling van een typologie van de dynamiek van de alledaagse omgang.

Data verzameling

Voor dit onderzoek zijn van september 2011 tot december 2012 in totaal 19 jongeren met een licht verstandelijke beperking (IQ 50–85) ieder een dag lang gevolgd binnen drie

verschillende zorgorganisaties. De jongeren waren in de leeftijd tussen de 18 en 27 jaar. Met het oog op variatiedekkende generalisatie (Smaling, 2014) is gekozen binnen drie verschillende zorgorganisaties telkens 6 deelnemers te werven via de sneeuwbal methode (Cohen, 2011) om zo een goede afspiegeling te krijgen van de doelgroep. Dit kan gezien worden als een vorm van quotasampling (Smaling, 2014). Vervolgens is er met behulp van *shadowing* geobserveerd (Van der Meide, Leget & Olthuis, 2013). Hiervoor is gekozen omdat *shadowing* gericht is op feitelijke ervaringen en wij over de schouders van de lvb-jongeren naar de alledaagse omgang met de begeleiders wilden kijken. Daarnaast is deze methode geschikt om mensen te volgen die van de ene naar de andere ruimte bewegen.

Analyse van het empirisch materiaal

De observatieverslagen zijn uitgeschreven en binnen Atlas.ti in een iteratief proces van coderen, reflectie en constante vergelijking geanalyseerd. De observatieverslagen zijn eerst open gecodeerd. Daarbij is gebruik gemaakt van het eerdergenoemde "onderwaterscherm" om met name de institutionele invloeden op de alledaagse omgang te identificeren. Vervolgens is een codeerschema ontwikkeld. Dat was een eerste stap om de dynamiek in de alledaagse omgang inzichtelijk te maken.

Gegevensmatrix

De opbrengst van het codeerschema is verwerkt in een uitgebreide gegevensmatrix (Miles *et al.*, 2013). Hierin is het handelen van bewoners, begeleiders en institutionele context aan de hand van diverse scènes in het empirisch materiaal beschreven. Het handelen van begeleiders en bewoners is daarbij praxeologisch opgevat als doen, laten en ondergaan (Nicolini, 2012; Schmidt, 2012; Vosman *et al.*, 2016). Een scène is daarbij gedefinieerd als "een afgeronde interactie tussen bewoner en begeleider" (Woo *et al.*, 2015). De uitgebreide gegevensmatrix helpt bij het nadenken over de relatie tussen de verschillende categorieën. Vervolgens is een "verdichte matrix" gemaakt. Het doel hiervan was de variabelen van de scènes te identificeren die voor onze onderzoeksvraag naar de morele oriëntatie in de alledaagse omgang, relevant zijn en waarop de scènes konden worden vergeleken (Kluge, 2000). Uiteindelijk kwamen daar drie variabelen uit, te weten: het handelen van bewoner, het handelen van begeleider en het handelen van de institutionele context. Deze drie variabelen met ieder hun eigen varianten, vormden de drie dimensies van de eigenschappenruimte (Lazarsfeld, 1937) waarbinnen we op zoek zijn gegaan naar een typologie van scènes.

Het handelen van de bewoner

In het "handelen van bewoners" komt naar voren wat hun "concern" is (Sayer, 2011). We hebben het handelen in drie varianten opgedeeld: volgend, reflecterend en eigenheid tonend.

In de variant "eigenheid tonend" nemen lvb-jongeren positie in ten opzichte van begeleiding. Ze brengen daarbij hun eigen concern op stellige wijze naar voren. Voorbeeld: de reactie van een bewoonster die gecorrigeerd wordt op haar drukke gedrag: "Dat komt omdat ik Turks bloed in mij heb" (BW1C010812).¹

In de variant van "reflecterend handelen" blijken bewoners op een meer onderzoekende wijze hun "concern" voor te leggen aan de begeleiding. Voorbeeld: een bewoner die na zijn eerste seksuele ervaring de gehele dag zijn omgeving hierover bevraagt (BW3B020512).

De derde variant betreft "volgend" handelen: bewoners doen wat er door de begeleiding van hen gevraagd wordt. Echter ook wanneer bewoners zich "volgend" opstellen kan hun "concern" (non-verbaal) zichtbaar worden. Voorbeeld: een door bewoner bedachte oplossing wordt door de begeleider ongedaan gemaakt zonder de bewoner daarbij te betrekken. De bewoner "volgt", maar toont in zijn lichaamstaal een gekrenkt eergevoel (BW3B020512).

Het handelen van de begeleider

Een tweede variabele van de alledaagse omgang is het handelen van begeleiders. Dit handelen hebben we teruggevoerd tot twee varianten: begeleiders blijken te anticiperen op de "concerns" van bewoners, door (1) "engagerend" en (2) "afwijzend" te handelen.

In het engagerend handelen verbinden begeleiders zich met dat wat er voor bewoners op het spel staat. Voorbeeld: een begeleidster die ondanks de hectiek waarin zij moet werken (er is die avond een nieuwjaarsborrel op de leefgroep), toch tijd maakt met de bewoonster "te tutten voor de kledingkast" vanwege de te kiezen feestelijke kleding (BW4A120112).

In het afwijzend handelen gaan begeleiders voorbij aan het concern van bewoners. Voorbeeld: een bewoonster verwacht een belangrijk postpakketje. Als ze een begeleidster de post uit de brievenbus ziet halen, loopt ze naar haar toe. Deze weigert echter te kijken omdat het tijdstip van post uitdelen later op de dag gepland staat (BW2C230812).

Het handelen van de institutionele context

Ook de institutionele context beschouwen we op basis van de “practice theory” als actor (Nicolini, 2012; Schmidt, 2012; Vosman *et al.*, 2016). In de analyse blijkt deze op welbepaalde momenten een “eenduidige” en dan weer een “meerduidige” invloed uit te oefenen. Als er sprake is van een eenduidige invloed schrijft de institutionele invloed voor hoe de alledaagse omgang tussen zorgprofessionals en lvb-jongeren eruit moet zien. Voorbeeld: als er een conflict ontstaat tussen bewoner en begeleider over het aantal sigaretten dat mee mag naar de dagbesteding, hanteert de begeleider het aantal dat is vastgelegd in het persoonlijk ondersteuningsplan van die bewoner (BW6A090212). In andere situaties is de institutionele invloed meerduidig en zijn er verschillende, soms tegengestelde normen aan de orde. De “oplossing” wordt dan overgelaten aan de bewoner en begeleider. Voorbeeld: volgens het beleid van de zorgorganisatie moet de betreffende jongere op zoek naar echt werk. Tegelijkertijd is er de realiteit dat als deze jongere een baan vindt hij zijn Wajonguitkering voorgoed verliest (B2B140412).

Eigenschappenruimte

De drie variabelen, met de varianten die zij kunnen aannemen, vormen tezamen een driedimensionale eigenschappenruimte (Lazarsfeld, 1937) bestaande uit 3x2x2 cellen. Uiteindelijk zijn bijna 300 scènes uit de observatieverslagen op deze manier geanalyseerd en in de matrix geplaatst (zie Figuur 1). Bij dit proces hebben we nauwkeurig gezocht wat het beste waar past. Een enkele keer moest geconcludeerd worden dat een scène nergens paste.

	IC meerduidig		IC eenduidig	
	BG afwijzend	BG engagerend	BG afwijzend	BG engagerend
BW volgend	A	B	C	D
BW reflecterend	E	F	G	H
BW eigenheid tonend	I	J	K	L

Figuur 1: IC=Institutionele Context; BG=Begeleider; BW=Bewoner.

Morele oriëntatie

De volgende stap was zicht krijgen op de vraag hoe morele oriëntatie zich toont in de dynamiek in de alledaagse omgang. Het resultaat hiervan was dat we op het spoor kwamen van wat wij zijn gaan noemen: het “in beheer nemen” van de alledaagse omgang (Kolen *et al.*, 2016b). Daarmee bedoelen we dat de actoren in de alledaagse omgang ruimte kunnen creëren hun concerns naar voren te brengen. In onderstaande paragraaf illustreren we dat met scènes van de begeleiders Stan en Frans die binnen organisatie B in dezelfde context en met dezelfde jongeren werken.

Voorbeeld: Na enkele minuten neemt begeleider Frans de leiding en roept: “Had er iemand al een idee?” Richard noemt materialen waar de kast van gemaakt kan worden en noemt daarbij ook vernis. Begeleider Stan reageert meteen met: “Oh...daar hebben we ons ‘meneertje vernis’ weer”. Hij wendt zich tot Frans en zegt: “Richard wil hier alles met vernis doen”. Richard reageert verantwoordigd: “Op school moeten wij dat ook altijd doen, ter bescherming van de meubels.” Frans neemt Richard meteen serieus door te zeggen: “Vernis is een bescherm laag en dat kan heel goed zijn voor sommige dingen die je maakt” (BW1B120212).

Het antwoord van bewoner Richard is misschien niet adequaat. Maar toch maakt begeleider Frans hier een beweging die ervoor zorgt dat – om met Sayer (2011) te spreken – het “concern” van Richard alsnog erkend wordt. Richard blijft met zijn eigenheid betrokken bij de opdracht. Vernis lijkt futiel. Je kennis tonen is minder futiel en afgewezen worden als lvb-er is allesbehalve futiel. Tegelijkertijd biedt diezelfde ruimte Richard de mogelijkheid te ontdekken dat hij zijn kennis misschien niet geheel op adequate wijze toepast.

Anderzijds zien we ook dat men het beheer kan laten schieten, zoals we zien in de scène rondom de “kast via internet” bij begeleider Stan.

Voorbeeld: Vanuit de keuze van de jongeren het gereedschap vandaag te gaan ordenen is de vraag van Stan: “Wat hebben we dan nodig?” De jongeren komen al snel met het idee van een kast en wederom is de vraag hoe we daar aankomen. Voor bewoner Richard is het meteen duidelijk, zoiets bestel je gewoon op internet, maar dat blijkt niet te mogen. De kast moeten zij zelf maken (BW1B120412).

Richard toont zijn eigenheid door het probleem “kast maken” op te lossen middels een bestelling via internet. Begeleider Stan wijst dit af. Ons eerdergenoemde “onderwaterscherm”

ALLEDAAGSE ONGANG TUSSEN ZORGPROFESSIONALS EN ZORGONTVANGERS

maakt hier zichtbaar dat het hier een eenduidige institutionele context is. Die bepaalt dat in dit activiteitencentrum alles zoveel mogelijk door de jongeren zelf gedaan moet worden omdat ze daarmee kennis en vaardigheden verwerven. Het idee van de bewoner wordt door begeleider Stan niet verder onderzocht. De bewoner wordt gecorrigeerd; wat hij wil mag niet "volgens de regels". Zijn "kennis" over de vraag "wat het goede is om te doen" staat "buiten spel".

Tot slot kan het ook zo zijn dat men op het éne moment het beheer laat schieten en op een later moment het beheer weer herneemt. Zo laat begeleider Frans die we zojuist in de "vernisscène" de morele oriëntatie van Richard in beheer zien nemen eerder op die ochtend dat beheer schieten als hij zich als nieuwe begeleider moet positioneren.

Voorbeeld: Na een kwartiertje koffie te hebben gedronken stelt Frans voor om te gaan roken. Buiten bij het sigaretje maakt hij kort en krachtig enkele afspraken met de jongeren over met name het gebruik van de mobiele telefoon en de zorg voor de omgeving: "Afspraak is dat telefoon in het kluisje gaat. Verwacht je een belangrijk telefoontje dan geef je je telefoon aan de werkbegeleider en die geeft hem door aan jou als de telefoon gaat. Verder worden de peuken niet buiten zomaar weggegooid, maar moet er een asbak komen waar de peuken in kunnen." De jongeren laten merken dat het vandaag anders verloopt dan normaal, maar schikken zich vooralsnog in het programma dat Frans met ze wil doorlopen (BW1B120212).

Begeleider Frans neemt initiatief en kondigt nieuwe regels af. Wat zijn intentie is weten we niet, maar we kunnen wel zien wat hij doet en wat dat voor effect heeft. Hij wijst inbreng van bewoners af en maakt gebruik van de meerduidigheid van de institutionele context. We weten ook hier met behulp van ons onderwaterscherp, dat de jongeren zelf in dit activiteitencentrum de regels mee opstellen. Maar Frans zet zijn positie als begeleider in en schuift die afspraak terzijde.

In het "in beheer nemen" toont zich de morele oriëntatie waar we naar opzoek zijn. Onze versie van het begrip "in beheer nemen" stoelt op het machtsbegrip van Hannah Arendt (Kolen *et al.*, 2016b). Arendt plaatst macht tussen de actoren in de alledaagse omgang (en vat macht dus niet op als domineren). Ieder kan het beheer van de alledaagse omgang zo inrichten dat macht tot stand gebracht wordt, dat wil zeggen dat er ruimte wordt gecreëerd om betekenisvol te spreken en te laten spreken. Arendt onderscheidt macht scherp van geweld. Geweld is voor Arendt het gebruik van een ander in de eigen onderneming.

DE ONTWIKKELING VAN EEN TYPOLOGIE

De metafoor van een voetbaltraining

Geïnspireerd op onze praxeologische benadering kiezen we ervoor de uiteindelijke typologie van de alledaagse omgang te beschrijven in termen van een specifiek voetbalspel, namelijk een voetbaltraining waarin samenspel wordt geoefend (zie Figuur 2). We zijn ons bewust van de risico's van het gebruik van een metafoor (Semino & Demjén, 2017): metaforen "bloezen" vaak over, suggereren teveel. Maar in ons onderzoek zetten we metafoorgebruik in als "minitheorie". Met deze metafoor kunnen we op aanschouwelijke wijze de moreel relevante verschillen in de alledaagse omgang op een noemer brengen, op een hoger niveau inzichtelijk maken en erop doordenken. We laten daarmee zien hoe deelnemers aan een praktijk, zonder vooropgezet plan, door op elkaars plaats in het veld te letten en te anticiperen op wat mogelijk is, zich soms vergissen en dan een nieuwe poging wagen het goede te doen (Schmidt, 2012, p. 38). Deze metafoor illustreert dat de zorgprofessional, die binnen de metafoor de trainer is, verschillende rollen aanneemt: de ene keer is hij even medespeler, dan weer trainer die aanwijzingen geeft en in voorkomende situaties scheidsrechter die zelfs spelregels kan veranderen. Met "spel" bedoelen we de alledaagse omgang die bepaald wordt door de drie spelers, te weten de begeleider, de bewoner en de institutionele context. "Het speelveld" is de alledaagsheid zelf. "De bal" staat voor de kwestie die aan de orde is en waarachter schuil gaat wat er op het spel staat. "Balbezit" betekent dat degene die aan bal is de morele oriëntatie (de richting) van het spel mee bepaalt.

Drie typen alledaagse omgang

Met behulp van de metafoor van de voetbaltraining komen we uiteindelijk tot de beschrijving van een typologie van de alledaagse omgang waarin we drie typen onderscheiden.

Type I: Alledaagse omgang als een "gebroken spel"

Het eerste type alledaagse omgang noemen we "gebroken spel". Het betreft de cellen A, E, I, C en G (Figuur 2) In dit type is geen sprake van "samenspel". De morele oriëntatie in de alledaagse omgang wordt niet in beheer genomen. In deze varianten zien we dat actoren vooral vanuit eigen intenties bewegingen inzetten, maar niet anticiperen op elkaar. Dit kan soms

ALLEDAAGSE OMGANG TUSSEN ZORGPROFESSIONALS EN ZORGONTVANGERS

	IC meerduidig		IC eenduidig	
	BG afwijzend	BG engagerend	BG afwijzend	BG engagerend
BW volgend	<p>A</p> <p>Solospel IC biedt speelruimte. BW neemt balbezit, maar BG neemt balbezit af en maakt een solistische actie</p>	<p>B</p> <p>Spel creëren IC biedt speelruimte. BW is aan bal, maar ziet geen spelmogelijkheid, BG neemt bal in bezit. BW kan vrij gaan staan, vervolgens krijgt BW bal toegespeeld neemt die aan en speelt die door naar IC, IC speelt weer terug naar BG</p>	<p>C</p> <p>Afwenden IC speelt bal naar BG, BG neemt de bal niet aan, maar BW doet dat wel en speelt terug naar IC</p>	<p>D</p> <p>De bal rond spelen IC speelt de bal naar BG, BG neemt de bal aan en speelt door naar BW, BW neemt bal aan en speelt weer terug naar IC</p>
BW reflecterend	<p>E</p> <p>Spelinterventie IC biedt speelruimte. BW neemt balbezit en geeft een voorzet. BG neemt balbezit, wendt af en verlegt de koers van het spel</p>	<p>F</p> <p>Spel zoeken IC biedt speelruimte BW neemt balbezit, maar ziet geen spelmogelijkheid en speelt de bal naar BG, BG neemt aan en speelt de bal terug naar BW, vervolgens staat IC vrij en krijgt bal toegespeeld van BW</p>	<p>G</p> <p>De bal uit laten gaan IC is in bal bezit, BW neemt bal over en geeft voorzet, BG laat de bal over de lijn gaan en gooit bal opnieuw in het spel richting IC</p>	<p>H</p> <p>Spel inbreng IC is in balbezit, BW neemt bal over en geeft voorzet, BG neemt de bal aan, speelt door naar IC, IC speelt weer terug naar BW</p>
BW eigenheid tonend	<p>I</p> <p>Tegenspel IC biedt speelruimte. BW neemt balbezit over en geeft voorzet, BG neemt bal over en schiet de bal in tegengestelde richting</p>	<p>J</p> <p>Eén-tweetje IC biedt speelruimte. BW neemt balbezit en speelt meteen BG aan, die speelt weer terug naar BW. BW weer naar BG en die naar IC</p>	<p>K</p> <p>Bal binnen houden IC is in balbezit, BW wil bal af pakken, maar BG komt tussen beiden BG speelt bal terug naar IC</p>	<p>L</p> <p>Spelruimte IC is in balbezit BW neemt de bal af en speelt de bal ongericht verder, BG neemt de bal over en speelt terug naar BW</p>

Figuur 2: Typering interacties in de alledaagse omgang in termen van het voetbaltraining

“noodzakelijk” zijn, zoals we begeleider Frans zich aan het begin van de werkdag als nieuweling zien positioneren. Maar het kan ook een “gewelddadig” (Arendt) effect hebben op andere actoren zoals we bij begeleider Stan zien wanneer hij één van de jongeren overstemt in zijn inbreng.

Type II: Alledaagse omgang als een “geregeld spel”

Het tweede type alledaagse omgang noemen we “geregeld spel”. Dit betreft de cellen D, H en K. In cel D worden die normen door begeleider gemotiveerd en door de bewoner aanvaard, in cel H worden diezelfde normen door bewoner gethematiseerd en door de begeleider bevestigd en in cel K worden de normen bekritiseerd door de bewoner en wordt die kritiek gecorrigeerd door begeleider. In deze variant wordt het spel van de alledaagse omgang volgens de regels van het spel gespeeld (wat door de institutionele context als gepaste zorg wordt beschouwd). Bezien vanuit politiek-ethisch perspectief (Laugier, 2014, 2016) blijken veel van die regels ideologisch gekleurd zijn. Op het spel staan maatschappelijke beleidswensen en belangen.

Type III: Alledaagse omgang als een “nieuw spel”

Het derde type van alledaagse omgang noemen we “nieuw spel”. Dit betreft de cellen B, F, J en L. In de ene variant worden institutionele normen even opzij geduwd om ruimte te kunnen maken iets met elkaar uit te houden zodat kan blijken wat het goede is om te doen (cel L). In andere varianten wordt met elkaar een nieuw spel gecreëerd of om in termen van zorg te spreken: nieuwe mogelijkheden voor goede zorg op het spoor gekomen. In deze varianten van alledaagse omgang wordt wat er op het spel staat in beheer genomen. Deelname aan het spel maakt creatie en evolutie van het spel mogelijk. Hierdoor kunnen kwesties die in de alledaagse omgang aan de orde zijn transformeren (zie ook Jaeggi (2014) in Kolen *et al.*, 2016b). In de speltheorie wordt dit “spelwijsheid” genoemd (Raessens, 2010). Daarmee wordt bedoeld dat regels in het spel door actoren kunnen worden omgebogen en aangepast om zodoende gemakkelijker door het systeem te bewegen of daar waar nodig en mogelijk het systeem aan te passen. Deze spelwijsheid noemen we vanuit het perspectief van de zorgprofessional praktische wijsheid (Sayer, 2011, pp. 74–84; Vosman & Baart, 2008).

ALLEDAAGSE ONGANG TUSSEN ZORGPROFESSIONALS EN ZORGONTVANGERS

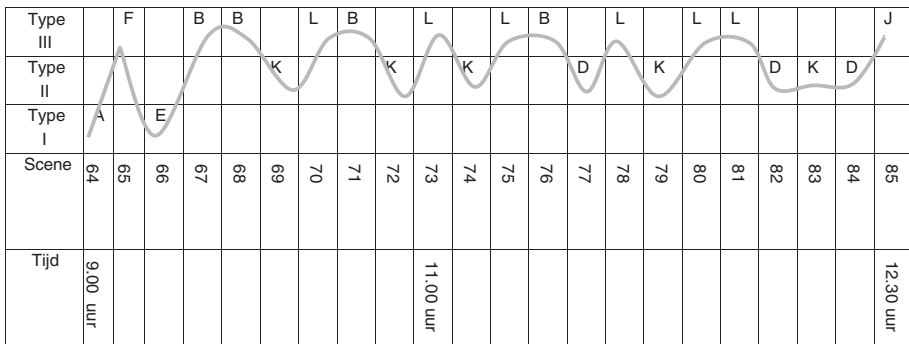
	IC meerduidig		IC eenduidig	
	BG afwijzend	BG engagerend	BG afwijzend	BG engagerend
BW volgend	A Type I gebroken spel	B Type III nieuw spel	C Type I gebroken spel	D Type II geregeld spel
BW reflecterend	E Type I gebroken spel	F Type III nieuw spel	G Type I gebroken spel	H Type II geregeld spel
BW eigenheid tonend	I Type I gebroken spel	J Type III nieuw spel	K Type II geregeld spel	L Type III nieuw spel

Figuur 3: Typologie van de alledaagse omgang

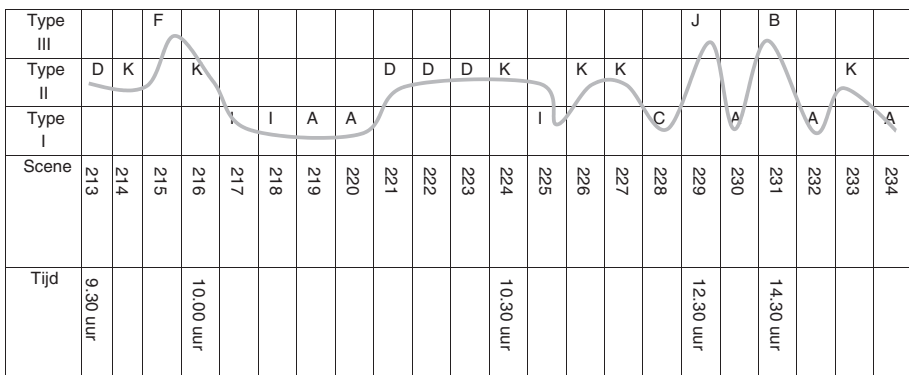
RESULTATEN

De verleiding bestaat de drie hierboven beschreven typen te betitelen als gewenste of ongewenste varianten van alledaagse omgang. Met Sayer (2011) constateren we echter dat de werkelijkheid "moreel imperfect is". Ook in conflicten, irritaties en zelfs in momenten van agressie kan kennis aanwezig zijn omtrent morele betekenissen. Die kunnen morele oriëntaties bieden in de vraag hoe het samenleven met mensen met een licht verstandelijke beperking gestalte kan krijgen. Het is daarom dat we een oordeel uitstellen en de gevonden typologie opnieuw toepassen op een reeks scènes. We hernemen hiervoor opnieuw begeleiders Frans en Stan als voorbeeld. We zien in de figuren 4 en 5 in één oogopslag dat er enerzijds bij beide begeleiders verschillen type alledaagse omgang aan de orde zijn, maar zien tussen de beide begeleiders – in dezelfde context en met dezelfde jongeren – ook opvallende verschillen.

In de alledaagse omgang met begeleider Frans (Figuur 4) zien we overwegend type III naar voren komen. Dit betekent dat er in het samenspel ruimte wordt gecreëerd om naast de institutioneel gewenste effecten en de intentie van de begeleider ook nadrukkelijk in te gaan op de concerns van de bewoner. In dat samenspel wordt een weg gevonden met kwesties die aan de orde zijn om te gaan. In de alledaagse omgang met begeleider Stan (Figuur 5) zien we overwegend type I en II

Figuur 4: Frans

Figuur 5: Stan

naar voren komen. Dit betekent dat het samenspel enerzijds gericht is op het realiseren van extern gewenste institutionele effecten waar bewoners zich aan (moeten) conformeren, maar dat er ook sprake is van “gebroken spel” waarbij met name de begeleider gericht is op eigen “concerns” en niet anticipeert op de andere actoren. Toch is het ook nu nog te vroeg een finaal oordeel te geven. Je kunt er in beide situaties van alles van vinden, maar de betrokkenen halen zonder al te grote problemen en escalaties de eindstreep van de werkdag.

WANNEER IS DE ALLEDAAGSE OMGANG GOED?

De vraag die we tot slot aan de orde stellen is hoe bepaald kan worden of in de alledaagse omgang "het goede gedaan wordt". Hiervoor gaan we te rade bij de theorie van levensvormen van de Duitse filosoof Rahel Jaeggi (2014). Jaeggi gaat bij het bepalen van of iets goed is niet uit van "ideologische" normen die van buitenaf komen, neemt ook niet de beroepsethiek als uitgangspunt, maar neemt het probleemoplossend vermogen van de alledaagse omgang als leidraad. Ook zij ziet de alledaagse omgang als ruimte waarbinnen ervaringen geëvalueerd en bereflecteerd worden (vgl. Sayer, 2011).

Voor Jaeggi is een alledaagse omgang geslaagd als er sprake is van engagement en een zekere vorm van zelfonderzoek. Dit sluit aan bij ons eerdergenoemde "in beheer nemen". In de alledaagse omgang kan telkens weer opnieuw ruimte gecreëerd worden waarbinnen morele oriëntatie wordt gevonden en een oplossingsdynamiek kan verschijnen waarin problemen weliswaar niet verdwijnen, maar mogelijkheden naar voren komen met die problemen om te gaan (Jaeggi, 2014, p. 200). Het gaat om wat Jaeggi noemt de kwaliteit van dit "transformatieproces" dat: (a) een feitelijke "oplossing" moet bieden; (b) ruimte moet bieden aan reflectie en (c) ruimte moet bieden aan ervaringen van alle betrokken in het uitvinden van de oplossing. Afgaande op bovenstaande beschrijving is de alledaagse omgang van Frans meer geslaagd dan die van Stan. Bij Frans kan in de alledaagse omgang geëxperimenteerd en geleerd worden. Deze omgang kenmerkt zich overwegend door "nieuw spel". Bij Stan is er relatief vaak sprake van "gebroken spel" waarin de oplossingskracht van de alledaagse omgang telkens stagneert.

EVALUATIE & CONCLUSIE

Het doel van deze studie is de alledaagse omgang tussen lvb-jongeren en zorgprofessionals als vindplaats van het goede, inzichtelijk te maken, omdat deze in de gangbare manier van naar zorg kijken, niet wordt gezien en erkend. Het gaat ons dus niet om een representatief beeld van lvb-jongeren in relatie tot hun zorgprofessionals. In dit artikel hebben we verslag gedaan van het feitelijke verloop van het onderzoek. Wat betreft geldigheid en betrouwbaarheid van dit kwalitatief onderzoek gaat het om mogelijke beïnvloeding van onderzoeksresultaten door toevallige en onsystematische fouten (geldigheid) en systematische fouten (betrouwbaarheid) (Boeije, 2005). We benadrukken hier de rol van de voortdurende discussies tijdens het verloop van het onderzoek tussen met name eerste, derde en vierde auteur over enerzijds categorieën,

matrix en typologie en de vraag hoe daarin de verschillende scènes te plaatsen en anderzijds het gebruik van de theoretische concepten die het zicht op de empirische gegevens moesten helpen verhelderen. Hierbij is zoals we hebben laten zien, gebruik gemaakt van zowel empirische als theoretische literatuur. In dat kader citeren we hier Wester en Hak (2003, p. 15) die stellen: “[Wij zien] methodologische criteria (...) meer als hulpmiddelen die de onderzoekers kunnen gebruiken bij de beslissingen die zij onvermijdelijk voortdurend in hun onderzoek moeten nemen (...)”.

Omdat onze onderzoeksopzet niet representatief is, is de ontworpen generaliseerbaarheid beperkt (Smaling, 2009). We kunnen enkel stellen dat op basis van de keuze voor een gelijke verdeling van respondenten over drie verschillende zorgorganisaties het onderzoek variatiedekkend is voor wat betreft lvb-jongeren binnen de context van organisaties binnen de sector voor de zorg aan mensen met een verstandelijke beperking. Met dit artikel streven we echter wel naar een communicatieve generaliseerbaarheid waarbij de lezer die niet bij het onderzoek betrokken was tot een beoordeling van generaliseerbaarheid kan komen. Wat betreft de overdraagbaarheid van ons onderzoek is ons vermoeden dat onze bevindingen ook geldig zijn in andere vormen van langdurige zorg zoals jeugdzorg, psychiatrie en verpleeghuiszorg.

In dit artikel hebben we laten zien dat de alledaagse werkelijkheid meerzinnig is en in die meerzinnigheid en ambiguïteit een morele oriëntatie bevat voor goed samenleven. Het ging ons niet om gewenste of ongewenste varianten van alledaagse omgang, maar om vindplaatsen van goede zorg daarbinnen. De alledaagse omgang zien we als een “ernstig spel” waarmee professionals, zorgontvangers en de institutionele context samen ruimte creëren om te “goochelen met de feiten van het bestaan” (Beech, 2010, p. 286 in Kolen & Vosman, 2013). In deze dynamiek van de alledaagse omgang kan aan het licht komen wat bijdraagt aan goede zorg, maar kan ook goede zorg worden gemist. Voor zorgorganisaties en beleidsmakers is het van belang deze mogelijkheden tot goede zorg die in de huidige zorg nauwelijks worden gezien, te onderkennen, te erkennen en vruchtbaar te maken. Tot slot willen we wijzen op de beperkingen van ons onderzoek. De focus heeft gelegen op de alledaagse omgang tussen zorgprofessionals en zorgontvangers. In de observatieverslagen is ook heel veel alledaagse omgang waar te nemen tussen lvb-jongeren onderling. Hoewel deze vorm van alledaagse omgang niet de inzet is geweest van deze studie, vermoeden wij dat daarbinnen ook veel morele oriëntatie tot stand wordt gebracht. Dat vraagt om nader onderzoek.

NOTEN

1 Deze codes betreffen de observatieverslagen waaruit het voorbeeld afkomstig is.

REFERENTIES

- Baart, A., & Timmerman, G. (2016). Plädoyer für eine empirisch begründete Ethik der Achtsamkeit, Präsenz und Sorge [Plea for an empirical grounded ethics of care]. In E. Conradi & F. Vosman (Eds.), *Praxis der Achtsamkeit. Schlüsselbegriffe der Care-Ethik* (pp. 129–146). Frankfurt a.M./New York: Campus.
- Baart, A., & Vosman, F. (2015). *De patient terug van weggeweest. Werken aan menslievende zorg in het ziekenhuis* [The comeback of the patient. Work on human health care in the hospital]. Amsterdam: SWP.
- Barnes, M. (2012). *Care in everyday life. An ethic of care in practice*. Bristol: The Policy Press.
- Beech, N. (2010). Liminality and the practice of identity reconstruction. *Human Relations*, 64(2), 285–302.
- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen* [Analysis in qualitative research. Thinking and doing]. Meppel: Boom.
- Cohen, N. (2011). Field research in conflict environments. Methodological challenges and snowball sampling. *Journal of Peace Research*, 48, 423–435. <https://doi.org/10.1177/0022343311405698>
- DeVault, M. (2013). Institutional ethnography. *Contemporary Sociology a Journal of Review*, 42, 332–340. <https://doi.org/10.1177/0094306113484700a>
- Dorfman, E. (2014). *Foundations of the everyday. Shock, deferral, repetition*. London: Rowman & Littlefield.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and woman's development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Jaeggi, R. (2014). *Kritik von Lebensformen* [Criticism on life forms]. Berlin: Suhrkamp.
- Kluge, S. (2000). Empirically grounded construction of types and typologies in qualitative social research. *Forum: Qualitative Social Research*, 1(1). Retrieved 20 June, 2017, from <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1124>
- Kolen, M., & Vosman, F. (2013). Grenservaringen van lvb-jongeren: Alledaagse zorg als kans op identiteitsvinding [Boundary experiences of lvb youth: Everyday care as a chance of identity finding]. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperking*, 39(4), 254–268.
- Kolen, M., & Vosman, F. (2016). De zorgprofessional als drager van publieke moraal. Een zorgethisch perspectief op zorgprofessionals als getuige deskundige in de alledaagse omgang met lvb-jongeren [The care professional as a carrier of public moral. A care ethical perspective on health professionals as a witness expert in everyday relations with MID

- youth]. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperking*, 42(2), 93–107.
- Kolen, M., Timmerman, G., & Vosman, F. (2015). Onder het oppervlak van alledaagse zorg. Over de ontwikkeling van een onderwaterscherm, een instrument dat institutionele invloeden op de alledaagse zorgrelatie identificeert [Below the surface of everyday care. About the development of an under-water screen, an instrument that identifies institutional influences on everyday care relationship]. *Tijdschrift voor Kwalitatief Onderzoek, KWALON*, 30(3), 38–46.
- Kolen, M., Timmerman, G., & Vosman, F. (2016a). Onder het oppervlak van alledaagse zorg (deel II). Werken met het onderwaterscherm in de analyse van onderzoek naar de omgang tussen lvb-jongeren en hun zorgverleners [Below the surface of everyday care (part II). Working with the under-water screen in the analysis of research on the relationship between young people with a mild intellectual disability and their caregivers]. *Tijdschrift voor Kwalitatief Onderzoek KWALON*, 21(3), 22–30.
- Kolen, M., Vosman, F., & Timmerman, G. (2016b). Onder de radar. Alledaagse omgang als kenbron voor zorgorganisaties in transitie [Under the radar: Everyday care as a source of knowledge for healthcare organizations in transition]. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 25(4), 5–26. <https://doi.org/10.18352/jsi.491>
- Laugier, S. (2014). *Ethics as a politics of the ordinary*. Lezing 5 november 2014 op de Oxford Martin School. Retrieved 18 July, 2015, from <https://www.youtube.com/watch?list=PL9HFhPWNBbLIMt48vhsjC471sct9E3WKZ&v=THHwB0pXmFk>
- Laugier, S. (2016). Verletzlichkeit und Verantwortung [Vulnerability and responsibility]. In E. Conradi & F. Vosman (Eds.), *Praxis der Achtsamkeit. Schlüsselbegriffe der Care-Ethik* (pp. 297–318). Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Lazarsfeld, P. (1937). Some remarks on the typological procedures in social research. *Zeitschrift für Sozialforschung*, 6, 119–139. <https://doi.org/10.5840/zfs193761137>
- Lindemann, G. (2008). Theoriekonstruktion und empirische Forschung [Theory construction and empirical research]. In H. Kalthoff, S. Hirschauer & G. Lindemann (Eds.), *Theoretische Empirie* (pp. 107–128). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2013). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook*, (3rd Revised ed.). Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington, DC: Sage.
- Nicolini, D. (2012). *Practice theory, work and organization: An introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Noddings, N. (1984). *Caring: A feminine approach to ethics and moral education*. Berkeley: University of California Press.

- Nouwens, P., & Van Geffen, H. (2010). Struisvogels met grote eieren. Essay over de problematiek van jongeren met een (lichte) verstandelijke beperking [Ostrich birds with large eggs. Essay on the problem of young people with (mild) intellectual disabilities]. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met een verstandelijke beperking*, 36(2), 1–11.
- Prodinge, B., & Turner, M. (2013). Using institutional ethnography to explore how social policies infiltrate into daily life. *Journal of Occupational Science*, 20(4), 357–369. <https://doi.org/10.1080/14427591.2013.808728>
- Raessens, J. (2010). *Spelenderwijs. De ludische wending in de mediatheorie* [Playfully. The ludictum in the media theory]. Oratie 19 november 2010. Utrecht: Universiteit van Utrecht.
- Sayer, A. (2011). *Why things matter to people, social science, values and ethical life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Semino, E., & Demjén, Z. (2017). *The Routledge handbook of metaphor and language*. London: Routledge.
- Schmidt, R. (2012). *Soziologie der Praktiken. Konzeptionelle Studien und empirische Analysen*. Berlin: Suhrkamp.
- Schuurman, M. (2014). Naar de samenleving. De transformatie van de inrichtingszorg voor mensen met een verstandelijke beperking in Nederland tussen 1989 en 2014 [Towards society. The transformation of residential care for people with intellectual disabilities in the Netherlands between 1989 en 2004]. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met een verstandelijke beperking*, 40(1), 10–34.
- Smaling, A. (2009). Generaliseerbaarheid in kwalitatief onderzoek [Generalisability in qualitative research]. *KWALON*, 42(14) 3, 5–12.
- Smaling, A. (2014). Steekproeven voor generalisatie [Samples for generalization]. *KWALON*, 19(1), 5–13.
- Smith, D. (2006). Incorporating text into ethnographic practice. In D. Smith (Ed.), *Institutional ethnography as practice* (pp. 65–88). Oxford: Rowan & Littlefield.
- Teeuwen, M. (2012). *Verraderlijk gewoon, Licht verstandelijk gehandicapte jongeren, hun wereld en hun plaats in het strafrecht* [Traacherously normal. Young people with mild intellectual disabilities, their world and their place in criminal justice]. Amsterdam: SWP.
- Tronto, J. (1993). *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. New York: Routledge.
- Tronto, J. (2013). *Caring democracy, markets, equality, and justice*. New York: New York University Press.

- Van der Meide, H., Leget, C., & Olthuis, G. (2013). Giving voice to vulnerable people. The value of shadowing for phenomenological healthcare research. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 16(4), 731–737. <https://doi.org/10.1007/s11019-012-9456-y>
- Van Nieuwenhuijzen, M. (2012). De (h)erkenning van jongeren met een lichte verstandelijke beperking [The recognition and admission of young people with mild intellectual disabilities]. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperking*, 38(3), 168–178.
- VGN (2017). Kwaliteitskader 2017–2022 [Quality Policy 2017–2022]. Retrieved 29 July, 2017, from <http://www.vgn.nl/kwaliteitskader>
- Vosman, F., & Baart, A. (2008). *Aannemelijke zorg. Over het uitzieden en verdringen van praktische wijsheid in de gezondheidszorg* [Proper care. About exposing and retrieving Practical wisdom in health care]. Den Haag: Lemma.
- Vosman, F., Den Bakker, J., & Weenink, D. (2016). How to make sense of suffering in complex care practices. In G. Spaargaren, D. Weenink & M. Lamers (Eds.), *Practice theory and research. Exploring the dynamics of social life* (pp. 117–130). London, New York: Routledge.
- Wester, F., & Hak, T. (2003). De methodologie van kwalitatief onderzoek [The methodology of qualitative research]. In: F. Wester & T. Hak, *Kwalitatief onderzoek. De Praktijk* (pp. 7–18). Amsterdam: SISWO.
- Wils, J. P. (2005). Waarden en normen – een ethisch stuurmiddel voor een complexe maatschappij? [Values and standards – an ethical driving force for a complex society?] In G. Van de Brink (Ed.), *Voorbij fatsoen en onbehagen. Het debat over waarden en normen* (pp. 20–32). Budel: Damon.
- Woo, B., Rennie, J., & Poyntz, S. R. (2015). Scene thinking. *Cultural Studies*, 29(3), 285–297. <https://doi.org/10.1080/09502386.2014.937950>